

طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط بین‌فردی و اجتماعی

در دوره دوم ابتدایی

Designing and Authenticating Curriculum Model of Interpersonal and Social Communication Skills Training at Second Primary School

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۰/۲۲؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۴/۲۵

DOR: [20.1001.1.17354986.1400.16.62.3.8](https://doi.org/10.1001.1.17354986.1400.16.62.3.8)

M. Ahmadian

H. Maleki (Ph. D) H. Eskandari (Ph. D)

N. Mousapour (Ph. D) A. Sadeghi (Ph. D)

مینا احمدیان^۱حسن ملکی^۲حسین اسکندری^۳علیرضا صادقی^۵نعمت‌الله موسی‌پور^۴

Abstract: The purpose of this study is to design and authenticate the curriculum model of training interpersonal and social skills in the second elementary school. Different methods were used to meet different stages of the research: Qualitative (content analysis with summary and deductive approach) and quantitative (descriptive survey). During the curriculum design phase, 20 primary school teachers and 18 university professors were interviewed. In addition, in order to determine the validity of the designed curriculum model, the model was examined by 26 experts in the field of curriculum planning in the form of a questionnaire. After identifying the components of interpersonal and social communication skills, the communication problems of primary school students, and the results of content analysis of the text of the national curriculum document, a curriculum template was designed and validated. As a result, a valid curriculum model for teaching interpersonal and social communication skills for primary school students was designed. The model has 14 main core skills, 38 minor sub-core skills and 137 communication sub-skills as curriculum objectives, and 46 characteristics for content. The curriculum consists of 9 teaching methods and 18 characteristics for evaluation methods.

Keywords: Curriculum Design, Model Validation, Communication Skills, Interpersonal and Social Relationships, Second Grade

چکیده: هدف پژوهش حاضر طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های روابط بین فردی و اجتماعی در دوره دوم ابتدایی می‌باشد. در این پژوهش از روش آمیخته (کمی و کیفی) استفاده شد. در مرحله طراحی، با ۲۰ نفر از معلمان و ۱۸ نفر از اساتید دانشگاهی مصاحبه صورت گرفت. جهت تعیین اعتبار، الگوی طراحی شده در قالب پرسشنامه ای در اختیار ۲۶ متخصص حوزه برنامه‌ریزی درسی قرار گرفت. پس از شناسایی مولفه‌های مهارت‌های ارتباطی، شناسایی مشکلات ارتباطی دانش‌آموزان و نتایج تحلیل محتوای سند برنامه درسی ملی؛ الگوی برنامه درسی طراحی و اعتباریابی شد. حاصل این پژوهش طراحی الگوی برنامه درسی معتبری جهت آموزش مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی برای دانش‌آموزان دوره دوم ابتدایی بود که دارای ۱۴ مهارت محوری اصلی، ۳۸ مهارت محوری فرعی و ۱۳۷ خرده مهارت ارتباطی به عنوان اهداف، ۴۶ مشخصه برای محتوا، ۹ روش تدریس و ۱۸ مشخصه برای روش‌های ارزشیابی برنامه درسی می‌شد.

کلیدواژه‌ها: طراحی برنامه درسی، اعتباریابی الگو، مهارت‌های ارتباطی، روابط بین فردی و اجتماعی، دوره دوم ابتدایی

ahmadian.nan@gmail.com

۱. دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی دانشگاه علامه طباطبایی (نویسنده مسئول)،

malaki_cu@yahoo.com

۲. استاد تمام گروه مطالعات برنامه درسی، دانشگاه علامه طباطبایی

sknd@atu.ac.ir

۳. استاد تمام، گروه روان‌شناسی بالینی، دانشگاه علامه طباطبایی

n_mosapour@yahoo.com

۴. استاد تمام گروه علوم تربیتی دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران

sadeghi.edu@gmail.com

۵. دانشیار گروه مطالعات برنامه درسی، دانشگاه علامه طباطبایی

مقدمه

زندگی دارای فراز و نشیب‌ها و موقعیت‌های انسانی و غیرانسانی چالش‌برانگیزی است و نحوه مواجهه با این موقعیت‌ها، مهارت‌های خاص خود را می‌طلبد؛ مهارت‌هایی که به اندازه‌ی سایر موضوعات دانشی از اهمیت بالایی برخوردار هستند و کم‌توجهی به آنها خسارت جبران‌ناپذیری در زندگی فردی و جمعی به جا می‌گذارد. این مهارت‌ها که با عنوان "مهارت‌های زندگی" شناخته می‌شوند، در قالب برنامه‌ای توسط سازمان بهداشت جهانی مورد آموزش قرار گرفتند. هدف از این برنامه افزایش توانایی‌های روانی - اجتماعی کودکان و نوجوانان بود، برای این که بتوانند با مقتضیات و مسایل و دشواری‌های زندگی، سازگارانه برخورد کنند (کرد نوقابی و پاشا شریفی، ۱۳۸۴). بر اساس تعریف سازمان بهداشت جهانی، مهارت‌های زندگی توانایی‌هایی برای سازگاری و ارائه رفتار مثبت هستند که به فرد در کسب موفقیت و کامیابی در زندگی و مقابله موثر با تقاضاها و چالش‌های روزمره خود یاری می‌رسانند (بابادی، مشکانی، ۱۳۹۰). در میان مهارت‌های زندگی، مهارت روابط بین فردی و اجتماعی به عنوان یکی از مهارت‌های مجزا و اساسی اشاره شده است. منظور از روابط موثر^۱ که در متون علمی از آن به روابط اجتماعی نیز یاد شده، به این معنا است که ما قادر هستیم خودمان را به شکل کلامی یا غیرکلامی به گونه‌ای که مناسب فرهنگ و موقعیت‌مان باشد بیان کنیم. این تعریف به معنای توانمند شدن برای بیان نظرات، تمایلات، ترس‌ها و نیازهایمان می‌باشد و یا ممکن است به معنای توانمند شدن برای درخواست کمک کردن و پیشنهاد دادن در زمان مورد نیاز باشد. در مقابل مهارت-های روابط بین فردی^۲ به ما کمک می‌کند تا به شکل مثبتی با مردمی که با ما در تعامل هستند، ارتباط برقرار کنیم. ممکن است به معنای توانمند شدن برای ایجاد یا حفظ روابط دوستانه باشد که برای بهزیستی اجتماعی و روانی ما بسیار مهم است؛ یا ممکن است به معنای حفظ ارتباط با اعضای خانواده باشد که منبع مهم حمایت اجتماعی است. همچنین ممکن است به معنای توانمند شدن برای به پایان رساندن یک رابطه به طور سازنده باشد (بیرل و یسن^۳، اورلی^۱، ایوانس^۲ و همکاران، ۱۹۹۷). در سراسر کشورهای مختلف، مربیان علوم و

-
1. Effective communication
  2. Interpersonal relationship skills
  3. Birrell Weisen

طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط... سازمان‌ها به صراحت مهارت‌های ارتباطی را به عنوان یک شایستگی لازم برای سواد علمی در قرن ۲۱ شناسایی کرده‌اند. برای مثال "همکاری" به عنوان مهارت‌های قرن بیست و یکم در ایالات متحده آمریکا بر توانایی بیان نظرات و افکار در یک سری قالب‌ها و زمینه‌ها به عنوان بخش مهم سواد علمی تاکید شده است (چانگ^۳، یو^۴، کیم^۵ و همکاران، ۲۰۱۶). به اعتقاد بولتون^۶ (۲۰۰۸) مهارت‌های اجتماعی-ارتباطی در بسیاری از زمینه‌های عملکردی در زندگی یک فرد نقش دارد مانند عملکرد تحصیلی و شغلی مناسب، عزت نفس بالا و میزان و کیفیت شاد بودن، سازگاری با محیط و رضایت از زندگی (شریعت باقری، نیک پور، ۱۳۹۷). دیو^۷ و پرینز^۸ نیز (۲۰۰۶) علت اساسی بروز مشکلات اجتماعی را عملکرد ناکافی رفتارهای اجتماعی مانند تعامل با گروه همگنان در نظر گرفته‌اند (دهباشی، اصلی پور و کافی، ۱۳۹۴). نقص در مهارت‌ها و صلاحیت‌های اجتماعی، نقش مهمی در توسعه و بقا بسیاری از اختلالات رفتاری و احساسی کودکان و نوجوانان دارد (اسپنس^۹، ۲۰۰۳). مک کالم^{۱۰} و براکن^{۱۱} (۱۹۹۳)، در پژوهش خود اشاره می‌کنند: دانش‌آموزانی که روابط ناسالم را نشان می‌دهند در معرض خطر مشکلات آینده در زندگی هستند مانند: حذف از مدارس، ارتکاب جرم، ناسازگاری زناشویی. در پژوهش‌های دیگر نیز، فقدان مهارت‌های ارتباطی به عنوان عوامل خطر ساز در نوجوانی نام برده شده است (نجفی، بیگدلی، دهشیری و همکاران، ۱۳۹۲). نتایج پژوهش باباپور (۱۳۸۷) نشان می‌دهد آموزش مهارت‌های ارتباطی بر شیوه‌های حل مسأله‌ی دانش‌آموزان، موثر است. در پژوهش احمدی و همکاران (۱۳۹۲) مهارت‌های ارتباطی که شامل: مهارت‌های آشنایی با ارتباط، پل‌ها و موانع ارتباطی، انتخاب دقیق کلمات، خوب گوش دادن، قاطعیت در رفتار، بیان نظر خود و نه گفتن می‌شد، به دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه آموزش داده شد. نتایج حاکی

-
1. Orley
  2. Evans
  3. Chung
  4. Yoo
  5. Kim
  6. Bolton
  7. DE boo
  8. Prins
  9. Spence
  10. McCallum
  11. Bracken

از موثر بودن آموزش مهارت‌های ارتباطی در بهبود باورهای خودکارآمدی و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان بوده است. قبادپور و تاجری (۱۳۹۵) در پژوهش خود نشان دادند آموزش مهارت‌های زندگی از جمله مهارت‌های ارتباطی در پس‌آزمون باعث افزایش نمرات سازگاری اجتماعی کودکان کار شده است. قاسم‌زاده و عبدالله‌پور (۱۳۹۵) نیز در پژوهش خود نشان دادند که آموزش مهارت‌های ارتباطی به دانش‌آموزان دوره ابتدایی موجب کاهش پرخاشگری و خشم دانش‌آموزان گروه آزمایش در مقایسه با گروه گواه شده است. این پژوهشگران در پژوهش خود پیشنهاد می‌دهند که آموزش مهارت‌های ارتباطی در مدارس مورد توجه قرار گیرد.

نتایج پژوهش‌های صورت گرفته حاکی از اهمیت آموزش مهارت‌های ارتباطی و تأثیرات مثبت آن بر فرد است. فقدان این مهارت بر جنبه‌های زندگی شخصی و اجتماعی فرد تأثیرات منفی کوتاه مدت و بلند مدت به جا می‌گذارد. به دلیل اهمیت مهارت‌های ارتباطی، لزوم طراحی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی آشکار می‌شود. برنامه‌ای که تمام مولفه‌های مهارت‌های ارتباط بین فردی اجتماعی را دربرگیرد، مبتنی بر مشکلات ارتباط بین فردی و اجتماعی دانش‌آموزان باشد و شرایط مطلوب را در نظر گیرد. برنامه‌ای که تمام عناصر آن به طور هماهنگ و یکپارچه در راستای تحقق آموزش مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی دانش‌آموزان باشد. چنین برنامه درسی باید از دیدگاه متخصصان برنامه درسی دارای اعتبار باشد.

زمان آموزش مهارت‌های ارتباطی نیز اهمیت خاصی دارد. هر چند آموزش این مهارت‌ها از دوران کودکی اول در خانواده آغاز می‌شود اما آموزش رسمی آن در دوران کودکی دوم و در مدارس ابتدایی آغاز می‌گردد. بدیهی است که دوره دبستان نقش تعیین‌کننده‌ای در پرورش و تقویت مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی دارد. چرا که این مقطع آغازی بر حضور کودک در اجتماع و جدا شدن وی از خانواده است (سالاری، زارع زردینی، طاق داری و همکاران، ۱۳۹۴). از طرفی به دلیل ویژگی‌های خاص دانش‌آموزان دوره ابتدایی، از جمله منعطف بودن و تأثیرپذیری دانش‌آموزان و دوام یادگیری‌هایشان در این دوره؛ زمان مناسبی برای آموزش مهارت‌های ارتباطی و پیشگیری از بروز مشکلات اجتماعی است. این مقاله بر دوره دوم

طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط...
ابتدایی تمرکز یافته است. دوره دوم ابتدایی شامل پایه‌های تحصیلی چهارم، پنجم و ششم ابتدایی است. علت انتخاب دوره دوم ابتدایی این است که دانش‌آموزان دوره دوم نسبت به دانش‌آموزان دوره اول با توجه به تجربه زیسته خود در مدرسه و رعایت قوانین اجتماعی تعیین شده در مدرسه، سطح رشدیافتگی و نظم‌پذیری، آمادگی و توانمندی بیشتری برای کسب انواع مهارت‌های روابط بین فردی و اجتماعی را دارند. از طرفی دامنه ارتباط آن‌ها وسیع‌تر و شامل تشکیل گروه نیز می‌شود. با توجه به آن چه گفته شد، این سوال پژوهشی مطرح می‌گردد که الگوی برنامه درسی معتبر جهت آموزش مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی در دوره دوم ابتدایی کدام است؟

روش‌شناسی پژوهش

از آنجا که این پژوهش درصدد طراحی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی دانش‌آموزان است و نتیجه آن در طراحی برنامه‌های درسی و تعیین محتوای آموزشی مورد استفاده قرار می‌گیرد، از نظر هدف از نوع کاربردی است و با توجه به روش-های مورد استفاده، نوعی روش آمیخته از نوع اکتشافی محسوب می‌گردد به طوری که پس از طراحی الگوی برنامه درسی با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، به اعتباریابی الگوی برنامه درسی طراحی شده با استفاده از روش کمی (توصیفی - پیمایشی) پرداخته است. به منظور طراحی الگوی برنامه درسی (تعیین اهداف، ویژگی‌های محتوا، روش‌های تدریس و روش‌های ارزشیابی) از سه منبع: نتایج تحلیل متن مصاحبه با معلمان، متن مصاحبه با اساتید دانشگاهی و نیز سند برنامه درسی ملی استفاده شد. در شکل زیر مراحل پژوهش و منابع کسب اطلاعات در هر مرحله مشخص شده است.

شکل ۱. مراحل پژوهشی و منابع کسب اطلاعات

برای شناسایی مولفه‌های مهارت ارتباطی بین فردی و اجتماعی و نیز شناسایی مشکلات ارتباطی دانش‌آموزان، با معلمان دوره دوم ابتدایی، مصاحبه به عمل آمد. معلمان یکی از نزدیک‌ترین و بهترین اشخاص برای مشاهده رفتارهای اجتماعی دانش‌آموزان در موقعیت‌های مختلف هستند. برای دسترسی به معلمان و کسب اطلاعات از آنها، از روش نمونه‌گیری در دسترس، هدفمند و نظری استفاده شد. به طوری که معلمان دوره دوم ابتدایی که دارای سطح کارشناسی ارشد یا دکتری، فارغ‌التحصیل هر یک از رشته‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی و دارای سابقه تدریس بیشتری بودند از طریق اداره آموزش و پرورش مناطق ۱۵، ۱۶ و ۱۹ شهر تهران شناسایی شدند و مصاحبه با آنها تا آنجا صورت گرفت که نمونه بعدی، اطلاعات جدید دیگری در اختیار مصاحبه‌گر قرار ندهد. در مجموع ۲۰ معلم مورد مصاحبه قرار گرفتند. کلیه

طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط...
 مصاحبه‌شوندگان دارای مدرک کارشناسی ارشد بودند. در بین مصاحبه‌شوندگان یک نفر فارغ-
 التحصیل رشته تاریخ اسلام و دو نفر از معلمان مشغول به آموزش در دوره اول ابتدایی بودند
 اما از آن‌جا که دارای تجربه و سابقه کاری بالایی بودند، از نظرات آنها استفاده شد. با توجه به
 اینکه اغلب معلمان دوره ابتدایی را معلمان زن تشکیل می‌دهند، تنها با دو معلم مرد مصاحبه
 صورت گرفت. اطلاعات بیشتر در مورد نمونه‌ها در جدول شماره ۱ قید شده است.

جدول ۱. مشخصات مصاحبه‌شوندگان (معلمان)

کد	سابقه تدریس (سال)	نوع مدرسه	رشته تحصیلی	پایه تدریس
۱	۶	پسرانه	مشاوره	۶
۲	۲۶	پسرانه	برنامه‌ریزی آموزشی	۴
۳	۱۵	پسرانه	مدیریت آموزشی	۵
۴	۴	دخترانه	روانشناسی تربیتی	۵
۵	۶	دخترانه	تکنولوژی آموزشی	۵
۶	۲۹	دخترانه	تاریخ اسلام	۶
۷	۱۲	پسرانه	آموزش و پرورش ابتدایی	۶
۸	۱۴	دخترانه	سنجش و اندازه‌گیری	۴
۹	۲۷	پسرانه	برنامه‌ریزی درسی	۶
۱۰	۸	دخترانه	مدیریت آموزشی	۵
۱۱	۴	پسرانه	مدیریت آموزشی	۴
۱۲	۲۷	پسرانه	مدیریت آموزشی	۶
۱۳	۲۵	دخترانه	مشاوره	۱
۱۴	۱۲	پسرانه	روانشناسی	۴
۱۵	۲۵	پسرانه	علوم تربیتی	۳
۱۶	۲۰	دخترانه	برنامه‌ریزی درسی	۶
۱۷	۱۱	دخترانه	روانشناسی تربیتی	۶
۱۸	۲	پسرانه	روانشناسی تربیتی	۴
۱۹	۸	پسرانه	مدیریت آموزشی	۶
۲۰	۶	پسرانه	برنامه‌ریزی درسی	۶

همین طور به منظور شناسایی مولفه‌های مهارت روابط بین فردی و اجتماعی و نیز آگاهی از ویژگی عناصر برنامه درسی آموزش مهارت‌های روابط بین فردی و اجتماعی دانش‌آموزان، ۱۸ استاد دانشگاه، مورد مصاحبه قرار گرفتند. در این بخش نیز از روش نمونه‌گیری هدفمند، نظری و نیز گلوله برفی استفاده شد. به این ترتیب در پژوهش حاضر از نظر متخصصان حوزه‌های علوم تربیتی، روان‌شناسی و علوم ارتباطات استفاده شد. فرایند انجام مصاحبه با نمونه مورد نظر به این شکل بود که افرادی که اطلاعات بهتری در مورد موضوع مورد مطالعه داشتند یا دارای سابقه پژوهش و کار در حوزه طراحی برنامه درسی و آموزش مهارت‌های ارتباطی بودند، از طریق مصاحبه‌شوندگان معرفی می‌شدند؛ فرد مصاحبه‌شونده اول، فرد مصاحبه‌شونده دوم را معرفی می‌کند و فرد مصاحبه‌شونده دوم، فرد مصاحبه‌شونده سوم را. به این ترتیب مصاحبه‌شوندگان به پژوهشگر معرفی شدند و مصاحبه تا آنجا ادامه یافت که اطلاعات جدید دیگری در اختیار پژوهشگر قرار ندهد.

جدول ۲. مشخصات مصاحبه‌شوندگان (اساتید دانشگاهی)

کد	جنسیت	گروه آموزشی	مرتبۀ علمی	دانشگاه
۱	مرد	آموزش و پرورش	استادیار	علامه طباطبایی
۲	مرد	روان‌شناسی بالینی	دانشیار	علامه طباطبایی
۳	زن	مبانی فلسفی و اجتماعی آموزش و پرورش	استادیار	تهران
۴	مرد	مطالعات برنامه درسی	استادیار	علامه طباطبایی
۵	زن	آموزش و پرورش	استادیار	علامه طباطبایی
۶	مرد	مطالعات برنامه درسی	دانشیار	علامه طباطبایی
۷	مرد	روان‌شناسی بالینی	استادیار	علامه طباطبایی
۸	مرد	مطالعات برنامه درسی	استاد تمام	علامه طباطبایی
۹	مرد	مطالعات ارتباطی	دانشیار	علامه طباطبایی
۱۰	مرد	مطالعات برنامه درسی	استادیار	علامه طباطبایی
۱۱	مرد	روان‌شناسی بالینی	استاد تمام	علامه طباطبایی
۱۲	زن	مطالعات ارتباطی	استادیار	علامه طباطبایی
۱۳	زن	مطالعات برنامه درسی	استادیار	علامه طباطبایی
۱۴	مرد	روان‌شناسی بالینی	دانشیار	علوم پزشکی ایران

طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط...

کد	جنسیت	گروه آموزشی	مرتبۀ علمی	دانشگاه
۱۵	مرد	مبانی فلسفی و اجتماعی آموزش و پرورش	استادیار	تهران
۱۶	زن	برنامه‌ریزی درسی	استاد مدعو	دانشگاه تهران
۱۷	مرد	روان‌شناسی بالینی	دانشیار	علامه طباطبایی
۱۸	زن	مبانی فلسفی و اجتماعی آموزش و پرورش	دانشیار	تهران

به منظور بررسی وضعیت مطلوب در حوزه آموزش مهارت روابط بین فردی و اجتماعی، بر مبنای روش نمونه‌گیری هدفمند، سند برنامه درسی ملی مورد تحلیل قرار گرفتند. در بخش اعتباریابی برنامه درسی طراحی شده نیز بر مبنای روش نمونه‌گیری هدفمند و گلوله برفی، پرسشنامه‌ی طراحی شده در اختیار ۲۶ متخصص برنامه‌ریز درسی در دانشگاه و کارشناسان برنامه‌ریز درسی در سازمان‌های: پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، وزارت آموزش و پرورش و نیز پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش قرار گرفت. مشخصات نمونه پژوهشی در این بخش در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۳. مشخصات پاسخ‌دهندگان جهت اعتباریابی الگوی برنامه درسی طراحی شده

کد	جنسیت	دانشگاه/ سازمان مشغول به کار	رتبۀ علمی	گروه آموزشی/ تخصص	سمت شغلی/ کارشناسان
۱	مرد	علامه طباطبایی	استادیار	آموزش و پرورش	-
۲	زن	وزارت آموزش و پرورش	دانشیار	-	کارشناس پژوهش
۳	مرد	شاهد	دانشیار	فلسفه تعلیم و تربیت	-
۴	مرد	علامه طباطبایی	استادیار	مطالعات برنامه درسی	-
۵	زن	علامه طباطبایی	استادیار	آموزش و پرورش	-
۶	زن	شاهد	استادیار	مطالعات برنامه درسی	-
۷	مرد	آزاد	دانشیار	مطالعات برنامه درسی	-
۸	زن	خوارزمی	استادیار	مطالعات برنامه درسی	-
۹	مرد	شاهد	استادیار	مطالعات برنامه درسی	-
۱۰	زن	تهران	استادیار	مطالعات برنامه درسی	-
۱۱	زن	علامه طباطبایی	استادیار	مطالعات برنامه درسی	-
۱۲	مرد	تهران	دانشیار	مطالعات برنامه درسی	-

کد	جنسیت	دانشگاه/ سازمان مشغول به کار	رتبه علمی	گروه آموزشی/ تخصص	سمت شغلی کارشناسان
۱۳	زن	تهران	مربی	مطالعات برنامه درسی	-
۱۴	زن	علامه طباطبایی	استادیار	آموزش و پرورش	-
۱۵	زن	آزاد	مربی	مطالعات برنامه درسی	-
۱۶	مرد	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی	-	-	سرپرست معاونت طراحی و تولید بسته‌های یادگیری
۱۷	زن	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی	-	-	کارشناس طراحی و تولید بسته‌های یادگیری
۱۸	مرد	پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش	-	-	سرپرست امور برنامه‌ریزی و هماهنگی حوزه‌های تربیت و یادگیری
۱۹	زن	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی	-	-	کارشناس طراحی و تولید بسته‌های یادگیری
۲۰	زن	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی	-	-	کارشناس طراحی و تولید بسته‌های یادگیری
۲۱	زن	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی	-	-	کارشناس مسئول هماهنگی
۲۲	مرد	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی	-	-	کارشناس گروه درسی
۲۳	زن	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی	-	-	کارشناس گروه درسی
۲۴	مرد	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی	-	-	رئیس گروه درسی
۲۵	مرد	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی	-	-	کارشناس گروه درسی
۲۶	زن	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی	-	-	سرپرست حوزه تربیت و یادگیری

طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط...

جهت شناسایی مولفه‌های مهارت روابط بین فردی و اجتماعی، مشکلات ارتباط بین فردی و اجتماعی^۱ دانش‌آموزان و نیز شناسایی ویژگی‌های عناصر برنامه درسی آموزش مهارت ارتباط بین فردی و اجتماعی دانش‌آموزان از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شد. متن مصاحبه با معلمان و اساتید دانشگاهی با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد تلخیصی مورد بررسی قرار گرفت. مطالعه‌ای که از روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد تلخیصی استفاده می‌کند با شناسایی و کمی کردن کلمات یا مضامین ویژه موجود در متن، با هدف فهم چگونگی کاربرد این کلمات یا محتوای آنها در متن آغاز می‌شود. این کمیت‌سازی نه تنها تلاشی برای فهم معنای کلمات است، بیشتر از آن، کشف کاربرد این کلمات در متن است. تحلیل کردن برای نمود یک کلمه یا مضمون ویژه در متن، نشانی از تحلیل محتوای واضح و مشخص است اگر تحلیل در همین حد باز ایستد، تحلیلی کمی به شمار می‌آید که تمرکز آن روی فراوانی مضمون یا واژگان ویژه است. تحلیل محتوای کیفی با رویکرد تلخیصی می‌تواند به آن سوی شمارش که همان تحلیل محتوای پنهان و نهفته موجود در کلمات است، نیز برود. در یک تحلیل محتوای کیفی با رویکرد تلخیصی، تحلیل داده با جست و جوی کلمات مشخص آغاز می‌شود. واژگان پرشماری برای هر اصطلاح مشخص محاسبه می‌شوند. در اینجا محقق می‌خواهد بداند که واژه مورد نظر چه به صورت مستقیم و چه غیرمستقیم به چه تعداد و توسط چه کسانی به کار برده شده است تا براساس آنها به مضمون‌سازی رمزها بپردازد (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰).

به این ترتیب در پژوهش حاضر کلیه مکالمات با معلمان، ضبط شد. این مصاحبه‌ها حدوداً به مدت ۳۰ الی ۵۰ دقیقه به طول انجامید. پس از شنیدن، واژه به واژه روی کاغذ نوشته و به دقت بررسی شدند. واحد تحلیل عبارت بود از کلیه کلمات و عبارت‌هایی که به مهارت‌های روابط بین فردی و اجتماعی اشاره داشت. برای هر معلم یک کد اختصاص یافت. متن مصاحبه‌ی هر یک از معلمان مطالعه و واحدهای تحلیل در هر یک بر اساس اولین مرتبه‌ی ظهور آن در فهرست مهارت‌ها و مشکلات ارتباطی نوشته شد. به عبارتی هر چند یک معلم به تکرار برخی مهارت‌ها و مشکلات ارتباطی در متن پرداخته بود، تنها یک‌بار آن مهارت و

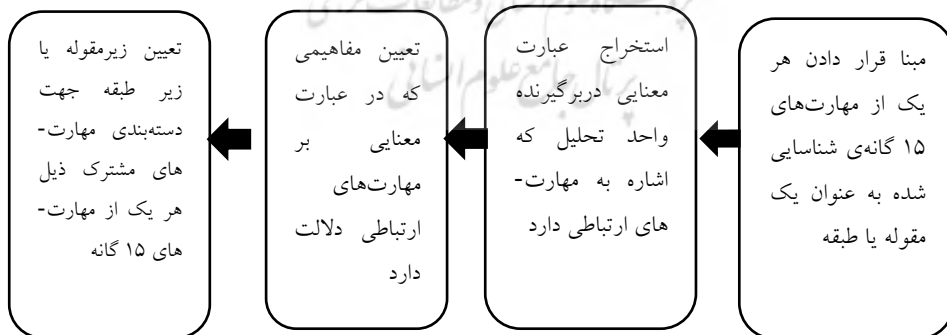
---

۱. موضوع شناسایی مشکلات ارتباط بین فردی و اجتماعی به دلیل اهمیت و حجم قابل توجه آن، در مقاله‌ای مجزا در فصلنامه تعلیم و تربیت به چاپ خواهد رسید، لذا از شرح مفصل آن در این مقاله خودداری شده است.

مشکل ارتباطی در فهرست شناسایی مولفه‌های مهارت ارتباطی و مشکلات ارتباطی قید شد. با این حال اگر همان مولفه یا مشکل ارتباطی توسط معلم دیگری تکرار می‌شد، این بار در فهرست مولفه‌ها و مشکلات ارتباطی درج می‌گردید. به این صورت لیست مولفه‌های ارتباطی شناسایی شده و نیز مشکلات ارتباط بین فردی و اجتماعی مورد نظر معلمان تهیه شد، فراوانی آنها محاسبه و با توجه به معنای کلمات و کاربردها، طبقه‌بندی شده و زیر یک محور اصلی قرار گرفتند.

تبیین عناصر برنامه درسی از طریق تحلیل محتوای کیفی (با رویکرد تلخیصی) متن مصاحبه با اساتید دانشگاهی و معلمان به شیوه تشریح شده در بالا انجام شد.

به منظور بررسی وضعیت آموزش مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی در اسناد بالا دستی به عنوان وضعیت مطلوب در آموزش این مهارت‌ها، سند برنامه درسی ملی مورد تحلیل محتوای کیفی با رویکرد قیاسی قرار گرفت. در پژوهش حاضر که پیش‌تر، مولفه‌های مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی از طریق سه منبع: الف) ادبیات و پیشینه پژوهشی مربوط به مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی (با استفاده از فیش‌برداری)، ب) مصاحبه با معلمان و ج) مصاحبه با اساتید دانشگاهی و با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد تلخیصی شناسایی شده بود، مبنای تحلیل سند برنامه درسی ملی قرار گرفت. نحوه تحلیل محتوای متن سند برنامه درسی ملی در شکل زیر توضیح داده شده است:

شکل ۲. فرایند تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های درسی

طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط...

جهت اعتباریابی الگوی برنامه درسی طراحی شده از روش کمی، توصیفی-پیمایشی استفاده شده است. در پژوهش حاضر نیز برای بررسی نگرش و عقاید متخصصان برنامه‌ریز درسی از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است. داده‌های حاصل از پرسشنامه با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی از جمله: میانگین و انحراف استاندارد و نیز آزمون آمار استنباطی، t تک-نمونه‌ای - جهت بررسی این موضوع که آیا میانگین پاسخ‌های متخصصان به هر سوال به طور معناداری بالاتر از میانگین نمرات در هر سوال می‌باشد یا خیر (تعیین اعتبار گویه‌ها) - و نیز آلفای کرونباخ - جهت بررسی پایایی پرسشنامه - تحلیل شده‌اند.

یافته‌های تحقیق باید دارای قابلیت اطمینان باشند. هر مطالعه تحقیقاتی با توجه به فرایندها و روش‌های به کار برده شده در آن ارزیابی می‌شود (ایمان، نوشادی، ۱۳۹۰). به نوشته استرانبرگ و کارپنتر (۱۳۹۹)، اصولاً هدف از بررسی روایی، دقت و استحکام تحقیق کیفی، آن است که اطمینان حاصل شود که مطالعه دقیقاً بیانگر تجربیات شرکت‌کنندگان در تحقیق باشد. البته چنانچه برن و گرو (۱۹۹۹) می‌نویسند: لازمه این امر رعایت دقت در مستندسازی، بررسی پدیده و نیز در مسائل اخلاقی است. در عین حال محقق باید دقت و وضوح لازم را در موارد زیر و در هنگام گزارش تحقیق نیز به عمل آورد: دقت و وضوح در توضیح پدیده مورد بررسی، اهمیت پدیده، پیش‌فرض‌ها، فلسفه مطالعه، زمینه و شرایط محیط تحقیق، ملاحظات اخلاقی، روش‌های نمونه‌گیری، خصوصیات شرکت‌کنندگان، روش‌های جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها، توسعه تئوریک تحقیق، نتیجه‌گیری‌ها و کاربردهای عملی و بالینی تحقیق و نیز مرور بر مطالعات و پیشنهاداتی برای مطالعه بیشتر. به عبارتی مراحل تحقیق را چنان ثبت نماید که خواننده مطمئن شود که ثبت داده‌ها و سایر مراحل به دقت انجام شده‌اند (ادیب، پرویزی، صلصالی، ۱۳۹۰). لینکلن و گوبا و نیز استرابرت و کارپنتر (۱۹۹۹)، چهار معیار مقبولیت، همسانی، تعیین و انتقال پذیری را برای ارزیابی داده‌های کیفی پیشنهاد می‌کنند. آنچه در پژوهش حاضر مورد توجه بوده است در زیر توضیح داده می‌شود.

مقبولیت: داده‌ها و یافته‌های پژوهش کیفی باید قابل پذیرش و قابل اعتماد باشند و این در گرو جمع‌آوری داده‌های حقیقی است. معمولاً روش‌هایی که برای افزایش میزان پذیرش داده‌های پژوهشی انجام می‌شود، مداخلات و توجهاتی است که در روش‌شناسی پژوهش صورت می‌گیرد. استفاده از تلفیق در تحقیق و بازنگری ناظرین از جمله کارهایی است که برای مقبولیت

پژوهش کیفی انجام می‌گیرد. تلفیق داده‌ها استفاده از چندین منبع برای افزایش اعتبار نتیجه پژوهش است. تلفیق افراد شامل جمع‌آوری اطلاعات از افراد، گروه‌ها و مجامع با تاکید بر بررسی پدیده تحت تأثیر تعداد افراد و آثار گروه است (ادیب و همکاران، ۱۳۹۰). دلاور (۱۳۹۰) نیز در ارتباط با افزایش قابلیت اعتماد و اعتبار درونی پژوهش کیفی به کنش متقابل سه‌گانه یا مثلث‌سازی^۱ اشاره می‌کند. مثلث‌سازی به جست‌وجوی ثبات و همخوانی بین یافته‌های حاصل از مشاهده‌گرهای مختلف، ابزارهای مختلف، روش‌های مختلف مشاهده در زمان‌ها و موقعیت‌های مختلف. مثلث‌سازی عبارت است از مقایسه اطلاعات برای تعیین این که همگرایی در مورد یک مفهوم یا یافته‌ها وجود دارد یا خیر. یکی از انواع مثلث‌سازی جمع‌آوری داده‌ها توسط اشخاص مختلف است (دلاور، ۱۳۹۰). استفاده از نظرات تکمیلی همکاران و مرور دست‌نوشته‌ها توسط مشارکت‌کنندگان نیز به منظور مقبولیت نتایج پژوهش کیفی مورد توجه بوده است. ارائه نتایج و تجزیه و تحلیل‌ها و خلاصه پژوهش به دیگران به منظور جلب نظرات تکمیلی و انتقادی آنان و توجه به اینکه آیا درک پژوهشگر با دیگران مشابه است انجام می‌شود (ادیب و همکاران، ۱۳۹۰).

تعیین: تعین وقتی حاصل می‌شود که اگر گزارشات و دست‌نوشته‌ها و یادداشت‌های پژوهش به پژوهشگر دیگری داده شود هر دو نفر یافته‌های مشابهی استخراج کنند. محقق کیفی برای رفع ابهامات پژوهش و تعین بیشتر تصمیمی روشنی از ابتدا تا انتهای پژوهش دارد، تمام روند پژوهش مشخص و واضح است (ادیب و همکاران، ۱۳۹۰).

مورس (۲۰۰۱) نیز برای اطمینان از روایی و پایایی پژوهش کیفی پیشنهادهایی ارائه می‌کند از جمله انتخاب نمونه‌های مناسب؛ انتخاب کسانی که بیشترین و بهترین احاطه را بر موضوع پژوهش داشته باشند. این همچنین به تکرار در طبقات و کامل بودن مطلب کمک می‌کند (ادیب و همکاران، ۱۳۹۰).

با توجه به معیارهای ذکر شده، در مقاله حاضر به منظور شناسایی مولفه‌های مهارت‌های ارتباطی و نیز مشکلات مهارت‌های ارتباطی دانش‌آموزان، از معلمان دوره دوم ابتدایی که دارای سوابق تدریس بیشتر، فارغ‌التحصیل مقطع کارشناسی ارشد و نیز فارغ‌التحصیل هر یک

طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط...

از رشته‌های علوم تربیتی و روان‌شناسی بودند مصاحبه به عمل آمد. مصاحبه با ۲۰ نفر از معلمان که در پایه‌های مختلف دوره‌ی دوم ابتدایی و نیز از رشته‌های تحصیلی مربوطه در هر دو نوع مدرسه پسرانه و دخترانه بودند و نیز شرح مبسوط ویژگی‌های مصاحبه‌شوندگان مبین اعتبار یافته‌ها می‌باشد. همچنین متن مصاحبه به همراه نتایج تحلیل اولیه به پژوهشگر دیگری ارائه شد. لیست تهیه شده از مشکلات، تایید و محورهای اصلی با توافق به صورت نهایی ثبت شدند.

به منظور بررسی سند برنامه درسی ملی، از لحاظ پرداختن به انواع مهارت‌های ارتباطی، فهرست نهایی مولفه‌های مهارت‌های ارتباطی شناسایی شده در قالب پرسشنامه‌ی طراحی شده به دو استاد دانشگاهی در گروه آموزشی مطالعات برنامه درسی و نیز آموزش و پرورش، داده شد. در این پرسشنامه از آن‌ها خواسته شد موافقت یا مخالفت خود را اعلام کنند که آیا خرده مهارت‌های شناسایی شده در ذیل طبقه مهارت‌های محوری نام برده شده قرار می‌گیرد یا خیر؛ و اگر خیر در ذیل کدام ۱۵ مهارت محوری شناسایی شده جای می‌گیرد؟ به این ترتیب فهرست نهایی مهارت‌های محوری اصلی به همراه خرده مهارت‌های آن به عنوان مبنای تحلیل سند برنامه درسی قرار گرفتند.

در ارتباط با تعیین ویژگی‌های ابعاد برنامه درسی از منابع مختلف: تحلیل سند برنامه درسی ملی، مصاحبه با معلمان و اساتید دانشگاهی که دارای مشخصات ذکر شده (در بالا) بودند استفاده شد. لازم به ذکر است متن مصاحبه با معلمان و اساتید دانشگاهی مورد تایید اساتید راهنمای رساله قرار گرفت. همچنین تمام مراحل تحقیق به صورت واضح و مشخص تعریف شدند که حاکی از وجود معیار تعیین در پژوهش حاضر است.

در مرحله اعتباریابی الگوی برنامه درسی طراحی شده که با روش کمی انجام شده است، به منظور تعیین روایی محتوایی از آزمون تی تک‌نمونه‌ای و به منظور پایایی پرسشنامه از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

به منظور تعیین اهداف الگوی برنامه درسی آموزش مهارت روابط بین فردی و اجتماعی دانش‌آموزان دوره دوم ابتدایی؛ مشکلات ارتباطی دانش‌آموزان، سند برنامه درسی ملی، متن

مصاحبه با معلمان و نیز اساتید دانشگاهی تحلیل شد. در نهایت مجموعه‌ای حاوی ۱۴ مهارت محوری همراه با ۱۷۸ خرده مهارت شناسایی شدند. همچنین به منظور تعیین محتوا، روش‌های تدریس و روش‌های ارزشیابی برنامه درسی آموزش مهارت روابط بین فردی و اجتماعی دانش‌آموزان دوره دوم ابتدایی، متن مصاحبه با معلمان و اساتید دانشگاهی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. در نهایت ۶۶ ویژگی از محتوای، ۱۸ نوع روش تدریس و ۳۷ ویژگی از روش‌های ارزشیابی برنامه درسی آموزش مهارت روابط بین فردی و اجتماعی شناسایی شدند. پس از شناسایی عناصر برنامه درسی آموزش مهارت روابط بین فردی و اجتماعی در دوره دوم ابتدایی، موارد شناسایی شده در قالب پرسشنامه‌ای، توسط متخصصان برنامه ریزی درسی اعتباریابی شدند.

در جدول زیر میانگین نمرات کل هر یک از چهار عنصر برنامه درسی: اهداف، محتوا، روش‌های تدریس و ارزشیابی برنامه درسی از طریق آزمون t تک‌نمونه‌ای با مقدار تعیین شده (نمره ۳) مقایسه شده است.

جدول ۴. شاخص‌های آماری و آزمون تی تک‌نمونه‌ای مربوط به نمرات کل عناصر برنامه درسی

شاخص‌ها (نمرات کل)	میانگین	انحراف معیار	کمیته پیشینه مقدار t	درجه آزادی	مستطی مختاری	تفاوت میانگین ($Tv=3$)	دامنه اطمینان				
							۹۵ درصد	حد بالا پائین			
اهداف برنامه درسی	26	3/4810	37035	2/74	3/98	6/623	25	001	48104	3315	6306
(مهارت‌های اصلی) محتوای برنامه درسی	26	3/4402	43914	2/55	4	5/111	25	001	44019	2628	6176
روش‌های تدریس برنامه درسی	26	3/2135	54928	2	4	1/982	25	05	21347	-0084	4353

طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط...

ردیف	شاخص‌ها (نمرات کل)	میانگین	انحراف معیار	کمینه بیشینه مقدار t	درجه آزادی	صلح معناداری	تفاوت میانگین (Tv=3)	دامنه اطمینان		تایید ضرورت			
								۹۵ درصد	حد پائین حد بالا				
۴	ارزشیابی برنامه درسی	26	3/2867	53566	2	4	2/729	25	0/11	28667	0/703	5030	تایید ضرورت
۱	نمرات کل شاخص‌های مهارتی: مهارت برقراری ارتباط، گفت و گو و انتقال پیام مهارت	26	3/2491	47814	2	3/88	2/657	25	0/14	24911	0/560	4422	تایید ضرورت
۲	همکاری و کار گروهی مهارت ارتباط با	26	3/6513	35515	3	4	9/351	25	0/001	65128	0/5078	7947	تایید ضرورت
۳	رسانه و در فضای مجازی	26	3/3518	50714	2/50	4	3/537	25	0/002	35181	0/1470	5566	تایید ضرورت
۴	مهارت تفکر و حل مساله	26	3/5142	48291	2/42	4	5/430	25	0/001	51422	0/3192	7093	تایید ضرورت
۵	مهارت همزیستی صلح محور	26	3/4782	40982	2/81	4	5/949	25	0/001	47818	0/3126	6437	تایید ضرورت
۵	مهارت‌های عملکرد و ارتباط فرد با جامعه	26	3/4034	53768	2/05	4	3/826	25	0/001	40341	0/1862	6206	تایید ضرورت

ردیف	شاخص‌ها (نمرات کل)	میانگین معیار	انحراف معیار	کمینه بیشینه مقدار t	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین (Tv=3)	دامنه اطمینان		نتیجه آزمون تایید ضرورت
								۹۵ درصد حد بالا	پائین	
۶	مهارت خود مراقبتی	26	3/7564	3	11/110	001	75641	6162	8966	تایید ضرورت
۷	مهارت‌های ابراز وجود و مطالب گری	26	3/4939	4	6/147	001	49388	3284	6594	تایید ضرورت
۸	مهارت‌های کنترل احساسات، مواجهه و بیان	26	3/6262	3	8/766	001	62616	4791	7733	تایید ضرورت
۹	مهارت‌های احساسات شخصی و پایه	26	3/6057	4	7/947	001	60565	4487	7626	تایید ضرورت
۱۰	مهارت‌های دوست یابی و ارتباط با دوست	26	3/6410	4	6/338	001	64103	4327	8493	تایید ضرورت
۱۱	مهارت ارتباط با خود	26	3/5846	4	5/570	001	58462	3685	8008	تایید ضرورت
۱۲	مهارت ارتباط با خانواده	26	3/4968	2	4/336	001	49679	2608	7327	تایید ضرورت
۱۳	آداب معاشرت	24	3/9167	3	15/906	001	91667	7974	1/0359	تایید ضرورت

جدول بالا شاخص‌های آماری و مقادیر اجرای آزمون تی تک‌نمونه‌ای نمرات کل عناصر برنامه درسی را نشان می‌دهد. مشاهده می‌شود که میانگین نمره کل همه شاخص‌های مربوط به

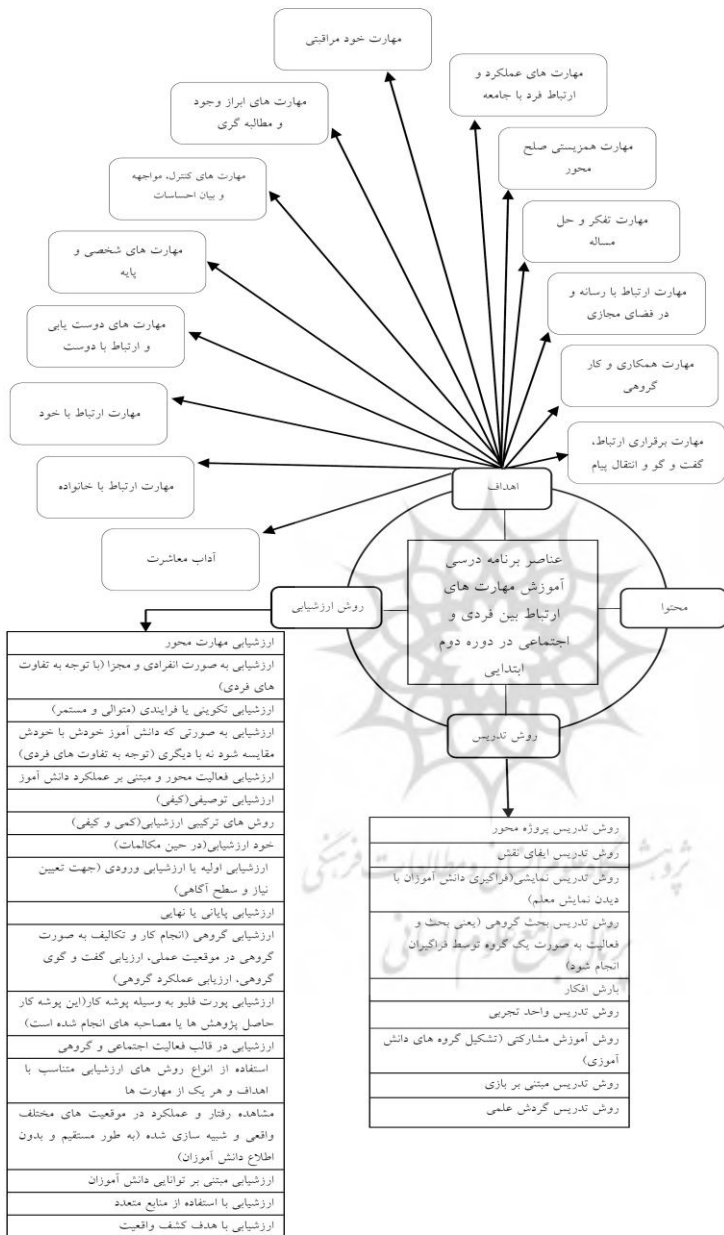
طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط...

برنامه درسی بالاتر از مقدار ۳ است. سطح معناداری آزمون در همه موارد کوچکتر از مقدار ۰,۰۵ است و نشان می‌دهد که میانگین نمره‌ها از مقدار ۳ فاصله معناداری دارد.

جدول ۵. آلفای کرونباخ مربوط به عناصر اصلی برنامه درسی

ردیف	گویه	آلفای کرونباخ
۱	مهارت‌های اصلی (نمره کل)	۰/۹۸
۲	محتوای برنامه درسی (نمره کل)	۰/۹۷
۳	روش‌های تدریس برنامه درسی (نمره کل)	۰/۹۴
۴	ارزشیابی برنامه درسی (نمره کل)	۰/۹۶
نمرات کل شاخص‌های مهارت:		
۱	مهارت برقراری ارتباط، گفت و گو و انتقال پیام	۰/۹۳۵
۲	مهارت همکاری و کار گروهی	۰/۸۸۲
۳	مهارت ارتباط با رسانه و در فضای مجازی	۰/۹۱۰
۴	مهارت تفکر و حل مساله	۰/۹۵
۵	مهارت همزیستی صلح محور	۰/۹۲
۵	جامعه با ارتباط فرد و عملکرد مهارت‌های	۰/۹۴
۶	مراقبتی خود مهارت	۰/۷۵
۷	مطالبه‌گری و وجود ابراز مهارت‌های	۰/۸۶
۸	احساسات بیان و مواجهه احساسات، کنترل مهارت‌های	۰/۸۶
۹	پایه و شخصی مهارت‌های	۰/۸۷
۱۰	دوست ارتباط با و یابی مهارت‌های دوست	۰/۸۴
۱۱	خود ارتباط با مهارت	۰/۹۴
۱۲	خانواده ارتباط با مهارت	۰/۸۹
۱۳	معاشرت آداب	-

بر اساس اعتباریابی انجام شده، گویه‌های نامعتبر حذف شدند. در نهایت الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی در دوره دوم ابتدایی به تفکیک عناصر آن به شکل زیر ارائه می‌گردد:

محتوا به گونه ای باشد که منجر به خودشناسی و خودآگاهی فرد در ارتباطات شود.

محتوا دانش آموزان را در ارتباط با سه سطح ارتباط با خود، با اعضای خانواده و دوستان و بستگان و نیز روابط اجتماعی وسیع تر قرار دهد.

محتوا شامل سوره روبرو در موقعیت های مختلف باشد.

محتوا جذاب و مورد علاقه دانش آموزان باشد.

محتوا برانگیزنده تفکر دانش آموزان باشد تا بهر در آن ها مفاهیم شود.

محتوا الگوهای ارتباطی و رفتاری را به تصویر بکشد و الگوهای ارائه شده، قابل الگوبرداری باشد.

محتوا در قالب فعالیت های جسمی و گروهی (از جمله پروژه) تعریف شده و منجر به همکاری افراد و گفت و گو شود.

محتوا به صورت عیب، عملیاتی و دارای معضلات باشد.

محتوا قابلیت انتقال از خارج از کلاس درس را داشته باشد.

محتوا مساله محور باشد.

در زمان ارائه محتوا شرایط گفت و گو مهیا شود.

محتوا دانش آموزان را به محیط های اجتماعی متصل کند و آن ها را در ارتباط با ناهماهی دیگر قرار دهد. (ناهماهی خارج از مدرسه و خانواده).

محتوا پروژه محور (پروژه های عملی) باشد.

محتوا و فعالیت های اجرایی گویای هدف مورد نظر باشد و متناسب با هر یک از مهارت ها طراحی شود.

محتوا باز و دارای انعطاف باشد و به معلم فرصت انتخاب دهد.

متناسب با محتوای آموزشی، محیط آموزشی تغییر یابد.

محتوا بر اساس نیازهای دانش آموزان و نیاز هر دوره طراحی شود.

محتوا فعالیت محور باشد و جنبه عملی، مهارت دانه باشد نه صرفاً یادگیری تئوری.

محتوا در برگزیده واقعات و مسائل زندگی روزمره به ویژه مسائلی دانش آموزان و تکراری و هدفمند ی آنان باشد.

محتوای آموزشی مهارت های ارتباطی در دوره ابتدایی شامل مطالب پایه و اساسی باشد.

محتوای آموزشی متناسب با نیاز دانش آموزان و تغییرات موجود در جامعه امروزی به روز شود.

محتوا با توجه ای بازی ها و فعالیت های حرکتی و هنری طراحی شود تا معلم بر اساس نیاز دانش آموزان، آنها را انتخاب کند.

محتوا مبتنی بر فرهنگ موجود طراحی شود.

محتوا دارای کار دستنی، حرکت های ورزشی، بحث گروهی، بازی های شانس و حرکتی باشد.

محتوای ارتباطی به صورت تلفیقی در دروس مختلف جای گیرد.

محتوای آموزشی مهارت های ارتباطی در برگزیده مسائل اجتماعی، به ویژه مسائل اجتماعی روز باشد.

در انتقال محتوا باید از ابزارهای کفزی و آموزشی استفاده کرد.

محتوا تکلیف محور و در برگزیده تعیین مهارت ها باشد.

از قالب های مختلف برای انتقال محتوا استفاده شود.

محتوا در برگزیده تعیین یاب و فعالیت های متنوع باشد.

محتوا نباید محدود به کتاب و مشق شب باشد.

محتوا متناسب با مشخصات و شرایط منطقه آموزشی باشد.

محتوا طوری طراحی شود که منجر به ارتباطات بیشتر دانش آموزان با افراد شود.

محتوای مهارت ها بر اساس تحول شناختی، اجتماعی، عاطفی-هیجانی باشد و با سنین دانش آموزان مقاطع مختلف و تحولات فردی متناسب باشد.

محتوای آموزشی مهارت ها بر مبنای مهارت های آموخته شده پیشین باشد.

محتوا به صورت موضوع محور-یمنی برگرفته از زندگی و تجارب دانش آموزان با موقعیت هایی که دانش آموزان با آن درگیر هستند- باشد.

محتوا متناسب با تفاوت های فردی باشد.

محتوا در برگزیده واژگان مناسب باشد.

محتوای دانشمندی، دارای اطلاعات و ارزش های فرهنگی-مطالب باشد.

محتوا باید زمان و فرصت کافی برای آموزش بحث-گفت و گو، حرف زدن و شنیدن به دانش آموزان بدهد.

محتوا می تواند مهارت ها را به صورت غیر مستقیم آموزش دهد.

محتوا می تواند در برگزیده پروژه های خارج از مدرسه و کلاس درسی باشد.

از تصویر برای انتقال محتوا استفاده شود.

به محتوای برنامه درسی بهمان در انتقال مهارت ها توجه شود.

محتوا باید به گونه ای باشد که در صورت لزوم مورد تصحیح و تجدید نظر قرار گیرد.

محتوا به فراسور ویژگی و توانایی یادگیری و جسمی دانش آموزان، بیشتر و گسترده تر شود.

شکل ۳. الگوی برنامه درسی طراحی شده

جدول ۶. مهارت‌های فرعی و خرده مهارت‌های روابط بین فردی و اجتماعی

شماره	خرده مهارت‌ها	مهارت فرعی
۱	مهارت شنیدن همدلانه	گوش دادن
۲	شنیدن همراه با فهم	
۳	گوش دادن فعال و دقیق همراه با سکوت	
۴	با دقت شنیدن توام با کنترل حواس	
۵	وسط صحبت دیگران نپردن، صحبت را قطع نکردن	
۶	راست و درست گفتن	گزینش محتوا
۷	استفاده از واژگان مناسب و ادبیات صحیح در انتقال پیام	
۸	رعایت نوبت در گفت و گو	مهارت پیش از گفت و گو (مدیریت زمان در صحبت کردن)
۹	نقد کردن درست و انتقاد پذیری	
۱۰	سخن گفتن مسئولانه همراه با شکیبایی	
۱۱	مهارت گفت و گوی منطقی و با قاعده	
۱۲	درک مطلب، ایده‌ها و افکار	
۱۳	توانایی ایجاد رابطه مثبت و سازنده	
۱۴	همکاری و انجام کار مشارکتی	فعالیت و همکاری گروهی
۱۵	داشتن روحیه کار جمعی، همکاری و تعاون (درونی شدن ارزش‌های تعاون و همکاری، ایمان به توانمندی جمع)	
۱۶	درک منافع همکاری و کار مشترک	
۱۷	گذشتن از منافع فردی در مقابل منافع جمعی	
۱۸	انجام کار گروهی (همکاری، هماهنگی بین اعضای گروه)	
۱۹	قانون‌مداری در گروه: تعیین قوانین گروه و تعهد به آن	
۲۰	رعایت نوبت در جمع	
۲۱	همفکری و مشورت کردن در گروه	همفکری و گفت و گوی گروهی
۲۲	شناخت نقش خود در گروه	
۲۳	توانایی پیوستن به دیگری یا دیگران	تشکیل گروه
۲۴	یادگیری اصول و قوانین برقراری ارتباط و گفت و گو در محیط مجازی (به صورت دو نفره و در گروه)	

مجازی	احترام متقابل گذاشتن در فضای مجازی	۲۵
به کارگیری فناوری‌های ارتباطی	التزام به اصول و ارزش‌های اخلاقی در استفاده از فن‌آوری‌های نوین (ارتباطی)	۲۶
سواد رسانه‌ای	سواد رسانه‌ای	۲۷
مدیریت زمان در فضای مجازی	مدیریت زمان در فضای مجازی	۲۸
رعایت حریم خصوصی در فضای مجازی	رازداری و احترام به حریم یکدیگر در فضای مجازی	۲۹
انواع تفکر	تفکر خلاق	۳۰
	تفکر انتقادی	۳۱
	تفکر همدلانه (درک مخاطب و همدلی با او)	۳۲
مهارت تصمیم‌گیری	مهارت تصمیم‌گیری	۳۳
تفکر کردن	مهارت دیدن و توجه کردن	۳۴
	مهارت تشخیص دادن	۳۵
	مهارت اندیشیدن (استنتاج، قیاس)	۳۶
	مهارت آینده‌نگری	۳۷
	تحلیل‌گری	۳۸
جست و جوگری	مهارت سؤال کردن	۳۹
	تقویت روحیه پرسشگری	۴۰
	تقویت روحیه پژوهشگری	۴۱
	حقیقت‌جویی	۴۲
	داشتن روحیه حقیقت‌جویی	۴۳
	تحقیق و کسب اطلاعات	۴۴
	علاقه‌مندی به علم و آگاهی	۴۵
حل مساله	حل مسئله در زمان اختلافات و موقعیت‌های مختلف	۴۶
برقراری صلح و اتحاد	زیست مسالمت‌آمیز	۴۷
	احترام به تفاوت‌ها و دیگری (افراد، اقوام، نژادها)	۴۸
	پذیرش یکدیگر	۴۹
	ایجاد پیوند اجتماعی (آموزش ارزش‌های دگرخواهانه) یا به هم پیوستگی	۵۰

	۵۱	پذیرش و احترام به حقوق انسان‌ها
	۵۲	برقراری عدالت و مساوات در بین ملت‌ها
	۵۳	احترام به ادیان الهی
	۵۴	گسترش فرهنگ گفت و گو (در روابط بین‌المللی)
	۵۵	داشتن حس نوع‌دوستی
	۵۶	همدلی و همدردی کردن (خود را جای دیگری گذاشتن)
	۵۷	مهارت پذیرش دیدگاه‌های متفاوت و متکثر
	۵۸	صلح‌جویی
داشتن اندیشه و اخلاق نیکو	۵۹	صداقت داشتن
	۶۰	با اخلاق بودن، خوش‌اخلاق بودن
	۶۱	بردباری نسبت به دیگران
	۶۲	قدرشناسی
	۶۳	اینارگری و فداکاری
	۶۴	مهورزی و رأفت داشتن
	۶۵	امانت‌داری
کمک کردن و بخشنده بودن	۶۶	نحوه کمک به دیگران
	۶۷	پذیرفتن مسئولیت خود در قبال نوع بشر، خصوصا محرومان و مستضعفان
ایفای نقش اجتماعی	۶۸	برقراری ارتباط جمعی بر مبنای دموکراسی و احترام به آحاد جامعه
	۶۹	آشنایی با حقوق شهروندی در جامعه
	۷۰	داشتن حساسیت اخلاقی شهروندی
	۷۱	آشنایی با حقوق مدنی
	۷۲	شناخت حقوق و تکالیف اجتماعی
	۷۳	تقدم بخشیدن منافع ملی بر گروهی
	۷۴	مشارکت اجتماعی، همکاری، تعاون اجتماعی
	۷۵	همدلی، رأفت و احسان در قالب یک فعالیت اجتماعی
	۷۶	احترام به قوانین اجتماعی، قانونمندی
	۷۷	داشتن تعامل مسئولانه با جامعه و مسائل آن

	شناخت نقش خود در ارتقاء جامعه	۷۸
	نحوه ایفای نقش مسئولانه دانش‌آموزان در جامعه	۷۹
در ارتباط مستقیم با دیگران	مهارت نه گفتن	۸۰
در موقعیت و شرایط مختلف زندگی	مدیریت بحران و خطر	۸۱
در حوزه بهداشت و سلامت بدن	حفظ و ارتقاء سلامت و بهداشت فردی	۸۲
درخواست کردن و مطالبه‌گری	ابزار وجود در یک ارتباط و در گروه	۸۳
	داشتن گستاخی مثبت (برقراری ارتباط با محیط پیرامون به طور فعال و جسور)	۸۴
	توانمندی در گرفتن حق خود بدون ترس و وا همه	۸۵
	شناخت حقوق خود	۸۶
	جرأت ورزی در طرح سؤال	۸۷
	نحوه طرح مجدد یک سوال	۸۸
	نحوه بیان مشکل درسی	۸۹
ابراز نظر	توانایی بیان عقاید شخصی	۹۰
مقابله با موقعیت تنش زا و خشم	نحوه بیان احساسات و هیجانات	۹۱
آور	کنترل احساسات، هیجانات، خشم و پرخاشگری	۹۲
	مقابله با فشارهای روانی - اضطراب‌های اجتماعی	۹۳
	داشتن صبر و تحمل در مقابل رفتارهای دیگری	۹۴
	تامل پیش از عمل	۹۵
	بخشیدن و گذشت کردن	۹۶
	شناخت حقوق دیگران و رعایت حق الناس	۹۷
	مهارت کاهش و مواجهه با قلدری	۹۸
	شناخت شوخی‌های نادرست و نایجا	۹۹
مقابله با کم رویی	نحوه مواجهه با کم‌رویی	۱۰۰
ایجاد شادی و ابراز احساسات	نحوه شاد و با نشاط شدن	۱۰۱
مثبت	آگاهی از نمود دوست داشتن	۱۰۲
	ایجاد آرامش در خود	۱۰۳
مقابله با غم	درک احساسات خود و دیگران و همدلی با آنها	۱۰۴
	مسئولیت پذیری	۱۰۵

	مدیریت زمان و احترام به وقت	۱۰۶
	داشتن روحیه تلاش مستمر	۱۰۷
	باراده بودن	۱۰۸
	ساده زیستی و قناعت	۱۰۹
	شهامت داشتن	۱۱۰
	مهارت ارزیابی کردن	۱۱۱
	آراستگی ظاهری	۱۱۲
	با حیا بودن	۱۱۳
	صبور بودن	۱۱۴
	تقویت اعتقادات مذهبی	۱۱۵
	نظم‌پذیری	۱۱۶
حفظ دوستی	نحوه ارتباط با دوست، تقویت دوستی (مهارت‌های حفظ دوستی)	۱۱۷
	درک درست از مفهوم صمیمت در روابط	۱۱۸
انتخاب دوست	مهارت دوست‌یابی (مهارت‌های انتخاب دوست)	۱۱۹
خودارزیابی	مهارت خودمدیریتی و ارزیابی خود	۱۲۰
خودشناسی	درک وجود خود، نیازها، توانمندی‌ها، علایق، ظرفیت‌ها و ابعاد هویت متعالی خویش	۱۲۱
	اعتماد به نفس داشتن و خودباوری	۱۲۲
	عزت نفس داشتن	۱۲۳
	شناخت مسئولیت‌ها و وظایف نسبت به خود و تعهد نسبت به آنها	۱۲۴
	شناخت نقش، حقوق و وظایف خود و اهمیت آنها در زندگی جمعی	۱۲۵
	شناخت هویت خویش	۱۲۶
	به کارگیری ظرفیت‌های وجودی خود برای دست‌یابی به هویت متعادل و یکپارچه در مسیر رشد و تعالی خود و جامعه	۱۲۷
	خود بودن	۱۲۸
	خویش‌داری	۱۲۹

خودآگاهی	۱۳۰
همدلی بین اعضای خانواده	۱۳۱
برقراری ارتباط عاطفی و ابراز محبت	۱۳۲
محبت به عضو خردسال در خانواده	۱۳۳
تربیت عاطفی، احترام، احسان و مهرورزی به والدین و اعضای خانواده	۱۳۴
رعایت حقوق کودکان در خانواده	۱۳۵
کمک کردن و رعایت حقوق در شناخت مسئولیت‌ها و وظایف نسبت به اعضای خانواده و تعهد نسبت به آنها	۱۳۶
مشورت و بهره‌گیری از تجارب بزرگ‌ترها و سالخوردگان	۱۳۷
با ادب بودن	نحوه رفتار و گفتار در زمان دیدار

بحث و نتیجه‌گیری:

هدف تمامی آموزش‌ها رسیدن به سطح بالای کیفیت زندگی است. آموزش برخی از موضوعات از اهمیت بیشتری برخوردار هستند زیرا پایه‌ای برای سایر آموزش‌ها به حساب می‌آیند. مهارت‌های ارتباطی از آن جمله مهارت‌هاست که در هر موقعیت انسانی مورد نیاز است. دهقانی (۱۳۹۰) نیز در پژوهش خود با عنوان "طراحی الگوی مطلوب (جایگزین) برنامه درسی تربیت اجتماعی برای دوره‌ی راهنمایی تحصیلی ایران" اشاره می‌کند، یکی از مهم‌ترین نکات در برنامه درسی تربیت اجتماعی، تاکید بر مهارت برقراری ارتباط با دیگران (انسان‌های دیگر، جامعه، خدا و خود) در تربیت اجتماعی می‌باشد. این در حالی است که بارکر (۲۰۱۵) در پژوهش خود با عنوان "ارتقاء روابط مثبت معلم- شاگرد از طریق اجرای برنامه درسی یادگیری اجتماعی- عاطفی با بازخورد اجرایی" اشاره می‌کند پژوهش اندکی بر روش‌های بهبود روابط در سطح کلاس درس تمرکز کرده‌اند و یادگیری اجتماعی عاطفی به عنوان روش بهبود مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموز، عامل مهمی در ارتقاء روابط بین فردی مثبت است و بازخورد عملکرد معلم، شیوه مدیریت رفتار موثر را افزایش می‌دهد.

متغیرهای متعددی، مهارت‌های ارتباطی را تحت تأثیر قرار می‌دهند. از جمله نوع و مشخصات مخاطبان در تعامل، شرایط محیطی، انواع مهارت‌های کلامی و غیرکلامی، فرهنگ حاکم بر بستر ارتباطی، محتوای پیام یا نیازهای درخواست شده و ... کلیه متغیرهای مطرح در

روابط، مصادیق مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهند. این موضوع لزوم شناسایی مولفه‌های مهارت‌های روابط بین فردی و اجتماعی را ضروری می‌سازد. علیرغم اینکه در فرم مصاحبه با معلمان و اساتید دانشگاهی به تفکیک به دو مهارت ارتباط بین فردی و اجتماعی اشاره شد، کلیه مخاطبان، این دو مهارت را در قالب یک مهارت ارتباطی بین افراد در نظر می‌گرفتند. پس از شناسایی ۱۵ مهارت ارتباطی اصلی به همراه خرده مهارت‌های ارتباطی، این سوال مطرح گشت که کدام مهارت‌های ارتباطی باید آموزش داده شود. از این رو به منظور بررسی وضع موجود: مشکلات ارتباطی میان افراد (دانش‌آموزان دوره دوم ابتدایی) شناسایی شد؛ همچنین مهارت‌های ارتباطی شناسایی شده مستخرج از سند برنامه درسی ملی به عنوان شرایط مطلوب در نظر گرفته شد. نتایج پژوهش سیر^۱ و همکاران (۱۹۹۷) نیز با عنوان "آموزش مهارت‌های اجتماعی به کودکان دوره ابتدایی: مطالعه پیگیر یک ساله،" نشان داد که اگر برنامه‌های مهارت‌های اجتماعی مدرسه شامل مولفه‌هایی باشد که به طور خاص بر مشکلات رفتاری دوران کودکی تمرکز داشته باشد و این مولفه‌ها بر مهارت‌های اجتماعی و روابط با همسالان متمرکز شود، ممکن است در کاهش مشکلات رفتاری و عاطفی کودکان بیشتر موثر باشد.

با توجه به این که آموزش مهارت‌های ارتباطی در مدارس از طریق برنامه‌های درسی صورت می‌گیرد، و برنامه‌های درسی دارای عناصر متعددی هستند، آموزش مهارت‌های ارتباطی باید در هر عنصر برنامه درسی انعکاس یابد، بویژه عناصر اصلی برنامه درسی که شامل عنصر هدف، محتوا، روش‌های تدریس و روش‌های ارزشیابی می‌شود. نمی‌توان هدفی را برای آموزش در نظر گرفت بدون این که ویژگی‌های محتوایی، در راستای اهداف تعیین شده باشد. به عبارتی شرط لازم تحقق اهداف تعیین شده در برنامه‌های درسی، هماهنگی عناصر برنامه درسی با یکدیگر است. خسروی و همکارانش (۱۳۹۳) نیز در پژوهش خود با عنوان "آسیب‌شناسی برنامه درسی مهارت‌های زندگی در نظام آموزش متوسطه نظری" اشاره می‌کنند که زمانی دانش‌آموزان دوره متوسطه می‌توانند با موقعیت‌های دشوار زندگی روبرو شوند که از برنامه درسی جامع مهارت‌های زندگی که تمام عناصر آن به درستی تدوین شده باشد، بهره‌مند

طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط... شده باشند. بنابراین تنها شناسایی مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی به عنوان اهداف برنامه درسی کافی نیست بلکه ویژگی‌های محتوا، انواع روش‌های تدریس و انواع روش‌های ارزشیابی باید در راستای آموزش مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی باشد. از این رو بر اساس مشکلات ارتباطی شناسایی شده و نیز مهارت‌های ارتباطی مستخرج از سند برنامه درسی ملی و همچنین نظر اساتید دانشگاهی، اهداف برنامه درسی‌های در قالب ۱۴ مهارت محوری تعیین شد. همچنین بر اساس نظر معلمان و اساتید دانشگاهی، ویژگی‌های سایر عناصر برنامه تعیین شد. یکی از اصلی‌ترین مهارت‌های روابط بین فردی و اجتماعی، مهارت برقراری ارتباط، گفت و گو و انتقال پیام است که در هر موقعیت انسانی و در هر تعاملی مورد نیاز است. این مهارت که دربرگیرنده کلیه مهارت‌های برقراری ارتباط کلامی است و کیفیت گفت و گو و انتقال پیام را تعیین می‌کند مبنای سایر مهارت‌های ارتباطی نیز می‌باشد. به عبارتی هم در سطح روابط بین فردی و هم در سطح روابط اجتماعی مورد نیاز است. مهارت‌های همزیستی صلح محور که دربرگیرنده مهارت‌های جهان‌شمولی است و منجر به زیست مسالمت آمیز و برقراری صلح و آرامش می‌شود، با شرایط کنونی جوامع که دارای ناآرامی‌های سیاسی و منطقه‌ای است، آموزش آن در سطح روابط بین فردی و اجتماعی از اهمیت فراوانی برخوردار است. مهارت‌های تفکر و حل مساله که دربرگیرنده کلیه مهارت‌های تفکر به منظور حل مساله است منجر به حذف موانع ارتباطی (تعارضات بین فردی و اجتماعی) می‌گردد و زمینه همکاری و کار گروهی را فراهم می‌نماید. مهارت‌های همکاری و کار گروهی دربرگیرنده کلیه مهارت‌های همکاری و شرکت در گروه و فعالیت‌های گروهی می‌باشد. همکاری و کار گروهی یکی از عوامل مهم استفاده از خرد جمعی و رسیدن به هدف در کوتاه‌ترین زمان ممکن می‌شود. مهارت کنترل احساسات، مواجهه و بیان احساسات که دربرگیرنده کلیه مهارت‌های کنترل و هدایت احساسات و هیجانات می‌باشد لازم است مورد آموزش قرار گیرد. نتیجه عدم کنترل احساسات و هیجانات، بروز رفتارهای تکانشی و بی‌تامل و کنترل نشده خواهد بود که عواقب نامطلوبی در زندگی فردی شخص چه در سطح روابط بین فردی و چه در سطح روابط اجتماعی خواهد داشت. مادرن^۱ و همکارانش (۲۰۰۴) نیز در پژوهش خود با عنوان "ارزشیابی اثر مداخله‌ی نیروی داخلی - برنامه‌ای برای بهبود مهارت‌های اجتماعی در

دانش‌آموزان دوره ابتدایی، " برنامه مهارت‌های اجتماعی را تشریح می‌کند که به منظور بهبود مهارت‌های همکاری دانش‌آموزان و مدیریت خشم طراحی شده است. نتایج این برنامه حاکی از کاهش معنادار اضطراب بود. والدین کاهش معناداری در رفتارهای مخالف؛ و معلمان کاهش معناداری در مشکلات رفتاری بی‌قراری ناشی از کمبود توجه را گزارش دادند. به عبارتی تمامی ارزیابی‌ها گرایش مثبت و معناداری را نشان می‌داد. مهارت عملکرد و ارتباط فرد با جامعه دربرگیرنده کلیه مهارت‌های است که بر نحوه ارتباط و نقش فرد در جامعه اشاره دارد. این مهارت منجر به شناخت دانش‌آموز از نقش فعلی خود و نقش‌هایی که می‌تواند در جامعه ایفا نماید می‌شود و همچنین محتوای آموزشی این بخش نحوه برقراری ارتباط در جامعه را مشخص می‌نماید. مهارت‌های شخصی و پایه مربوط به شخصیت افراد است و پایه‌ای برای سایر مهارت‌های ارتباطی است به طوری که در هر مهارت ارتباطی تأثیر گذار است. سامانسی^۱ (۲۰۱۰) نیز در پژوهش خود با عنوان "نظر معلمان در مورد پیشرفت مهارت‌های اجتماعی در دانش‌آموزان مدرسه ابتدایی" با استفاده از تکنیک‌های پژوهش کیفی به این نتیجه رسید که ۴ عامل اصلی نقش مهمی در رشد مهارت‌های اجتماعی ایفا می‌کنند که عبارتند از: مدرسه، خانواده، محیط و ویژگی‌های شخصی هر دانش‌آموز. مهارت مراقبت از خود دربرگیرنده کلیه مهارت‌های است که سبب مراقبت از خود و پیشگیری از آسیب دیدن در ارتباط با دیگری می‌شود. از آنجا که دانش‌آموزان دوره ابتدایی از بستر خانواده دور می‌شوند و کم‌کم در محیط‌های اجتماعی مختلفی قرار می‌گیرند و نیاز به استقلال پیدا می‌کنند، این مهارت در سطح روابط بین فردی و اجتماعی اهمیت زیادی دارد. مهارت ابراز وجود و مطالبه‌گری دربرگیرنده کلیه مهارت‌های بیان و بروز احساسات، تمایلات و خواسته‌ها و مطالبه درخواست‌ها یا حقوق خود می‌باشد. این مساله روشن است که انسان موجودی اجتماعی است و برای تامین نیازهای خود باید بتواند در ارتباط با دیگران از مسیرهای درست به نیازهای خود پاسخ دهد. مهارت ارتباط با رسانه‌ها و فضای مجازی دربرگیرنده مهارت‌های نحوه ارتباط با دیگران و انتقال پیام در فضای مجازی و نیز نحوه مواجهه با پیام‌ها از طریق رسانه‌ها می‌باشد. با توجه به اینکه دانش‌آموزان زمان زیادی را در فضای مجازی می‌گذرانند و هر محیطی چه مجازی و چه

طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط... غیرمجازی، مهارت‌های ارتباطی خاص خود را مطالبه می‌کند و از آنجا که محیط مجازی می‌تواند مخاطرات خود را داشته باشد، لازم است آموزش این مهارت، مورد توجه بیشتری قرار گیرد. مهارت دوست‌یابی دربرگیرنده مهارت‌های نحوه ارتباط با دوست و دوست‌یابی می‌باشد. بعد از محیط خانواده، یکی از تأثیرگذارترین افراد در زندگی دانش‌آموزان، دوستانی است که انتخاب می‌کنند و می‌توانند زندگی دانش‌آموزان را در جهات مثبت و منفی سوق دهند. مهارت ارتباط با خود دربرگیرنده مهارت‌های ارتباط با خود و یا خودگردانی می‌باشد. با توجه به اینکه ارتباط با خود (خودآزمایی و خودشناسی) بر روابط با دیگری تأثیر گذار است، این مهارت جزء مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی محسوب شده است. مهارت ارتباط با خانواده دربرگیرنده مهارت‌های برقراری ارتباط عاطفی و ابراز محبت، کمک کردن و رعایت حقوق در خانواده می‌باشد. آداب معاشرت نیز، مهارت‌هایی است که افراد چه در مواجهه با اشخاص آشنا و چه ناآشنا در موقعیت‌های مختلف از خود نشان می‌دهند و می‌تواند در سطح روابط بین فردی و اجتماعی موثر باشد.

علیرغم این موضوع که مهارت‌های ارتباطی بیشتر بر حیطه مهارتی متمرکز است به این معنا که فرد با یادگیری این دست مهارت‌ها در موقعیت‌های عملی آنها را اجرا می‌کند، خرده-مهارت‌های تعیین شده دربرگیرنده حیطه‌های شناختی و عاطفی نیز می‌باشند. از جمله ویژگی‌های این مهارت‌ها این است که بر مبنای منابع متعددی تعیین شده‌اند. استفاده از نظر معلمان و نیز اساتید دانشگاهی منجر به پیوند حوزه عمل و نظر می‌گردد. همین طور متن سند برنامه درسی ملی در تعیین اهداف مورد توجه بوده است که نمایانگر نزدیکی این اهداف با فرهنگ جامعه می‌باشد. نقطه قوت دیگر اهداف تعیین شده این است که بر اساس نیازهای و مشکلات ارتباطی موجود در بین دانش‌آموزان طراحی شده است. همچنین وجود طیف خرده مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های محوری اصلی بیشتری را پوشش می‌دهد. در راستای اهداف تعیین شده، محتوای الگوی برنامه درسی آموزش مهارت ارتباط بین فردی و اجتماعی نیز دارای ۴۶ مشخصه می‌باشد. به طور کلی برخی از ویژگی‌های محتوا را می‌توان در دسته‌های مختلفی جای داد. این ویژگی‌ها را می‌توان در دسته‌های: محتوا و ویژگی‌های دانش‌آموزان، محتوا و متغیرهای محیطی، محتوا و نحوه ارائه مفاد محتوا، محتوا و نحوه سازمان‌دهی آن، محتوا و متغیر زمانی، محتوا و فعالیت‌های یادگیری و محتوا و ابزارهای آموزشی قرار داد.

الگوی برنامه درسی طراحی شده، ۹ روش تدریس را که متناسب‌ترین روش‌ها جهت آموزش مهارت ارتباط بین فردی و اجتماعی می‌باشند، ارائه کرده است. از جمله روش‌ها، روش تدریس ایفای نقش و استفاده از بازی می‌باشد. کوواوا^۱ و همکارانش (۲۰۱۱) نیز در پژوهش خود با عنوان "تأثیر بازی‌های موسیقی و فعالیت‌های ایفای نقش بر خودپنداره و روابط با همسالان در میان دانش‌آموزان دوره ابتدایی"، نشان دادند که فعالیت‌های نام برده، مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان را پرورش داده است. رینولدز^۲ و همکارانش (۲۰۱۱) در پژوهش خود با عنوان "بازی، زبان، مهارت‌های اجتماعی بچه‌های حاضر در مدرسه‌ای با برنامه درسی مبتنی بر بازی و مدرسه‌ای با برنامه‌ای مبتنی بر ساختار سنتی در مناطق پایین اقتصادی و اجتماعی" نشان دادند با توجه به اینکه بچه‌ها بهبود معناداری در برنامه درسی مبتنی بر بازی، در تمام مناطق تعیین شده از خود نشان دادند، تجربه مدرسه، مهارت‌های اجتماعی کودکان را افزایش می‌دهد. برنامه درسی مبتنی بر بازی، نیازهای یادگیری و تکاملی بچه‌ها را به طور موثری تامین می‌کند.

بخش ارزشیابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت ارتباط بین فردی و اجتماعی نیز دارای ۱۸ مشخصه می‌باشد. مورد نام برده اشاره به انواع روش‌های ارزشیابی و ویژگی‌های ارزشیابی دارد. روش‌های ارزشیابی نیز بر اساس کمی یا کیفی بودن، بر اساس زمان ارزشیابی و بر اساس منابع ارزشیابی‌کننده تقسیم می‌شوند.

پیشنهادات پژوهشی:

با توجه به نتایج پژوهش حاضر موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

۱- تدوین کتاب‌های درسی دوره دوم ابتدایی بر مبنای اهداف شناسایی شده که شامل مهارت‌های: مهارت برقراری ارتباط و گفت و گو و انتقال پیام، همزیستی صلح محور، تفکر و حل مساله، مشارکت و کار گروهی، کنترل احساسات، مواجهه و بیان احساسات، عملکرد و ارتباط فرد با جامعه، مهارت‌های شخصی و پایه، مراقبت از خود، ابراز وجود و مطالبه گری، ارتباط با رسانه و فضای مجازی، دوست یابی و ارتباط با دوست، ارتباط با

---

1. Kouvava
2. Reynolds

طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط...

خود، آداب معاشرت، ارتباط با خانواده؛ می‌شود و توجه به هر یک از خرده مهارت‌های فرعی.

۲- تدوین محتوای کتاب‌های درسی دوره دوم ابتدایی در راستای کسب مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی به گونه‌ای که منجر به خودشناسی و خودآگاهی فرد در ارتباطات شود؛ دانش‌آموزان را در ارتباط با سه سطح ارتباط با خود، با اعضای خانواده و بستگان و نیز روابط اجتماعی وسیع تر قرار دهد؛ شامل حوزه روابط فرد در موقعیت‌های مختلف باشد؛ الگوهای ارتباطی و رفتاری را به تصویر بکشد و الگوهای ارائه شده، قابل الگوبرداری باشد؛ در قالب فعالیت‌های جمعی و گروهی (از جمله پروژه) تعریف؛ و منجر به همکاری افراد و گفت و گو شود؛ مساله محور باشد؛ در بر گیرنده واقعیات و مسائل زندگی روزمره به ویژه مسائل دانش‌آموزان و نگرانی و دغدغه آنان باشد؛ مبتنی بر فرهنگ موجود طراحی شود؛ در بر گیرنده مسائل اجتماعی، به ویژه مسائل اجتماعی روز باشد؛ متناسب با مشخصات و شرایط منطقه آموزشی باشد؛ متناسب با تفاوت‌های فردی باشد.

۳- استفاده از روش‌های تدریس: پروژه محور، ایفای نقش، نمایشی، بحث گروهی، بارش افکار، واحد تجربی، مشارکتی، مبتنی بر بازی، گردش علمی؛ جهت کسب مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی دانش‌آموزان دوره دوم ابتدایی.

۴- استفاده از روش‌های ارزشیابی همراه با ویژگی‌های خاص خود از جمله: ارزشیابی مهارت محور، ارزشیابی به صورت انفرادی و مجزا (با توجه به تفاوت‌های فردی)، ارزشیابی تکوینی یا فرایندی (متوالی و مستمر)، ارزشیابی به صورتی که دانش‌آموز خودش با خودش مقایسه شود نه با دیگری (توجه به تفاوت‌های فردی)، ارزشیابی فعالیت محور و مبتنی بر عملکرد دانش‌آموز، ارزشیابی توصیفی (کیفی)، ارزشیابی ترکیبی (کمی و کیفی)، خود ارزشیابی (در حین مکالمات)، ارزشیابی اولیه یا ارزشیابی ورودی (جهت تعیین نیاز و سطح آگاهی)، ارزشیابی پایانی یا نهایی، ارزشیابی گروهی (انجام کار و تکالیف به صورت گروهی در موقعیت عملی، ارزیابی گفت و گوی گروهی، ارزیابی عملکرد گروهی)، ارزشیابی پورت فلیو به وسیله پوشه کار (این پوشه کار حاصل پژوهش‌ها یا مصاحبه‌های انجام شده است)، ارزشیابی در قالب فعالیت اجتماعی و گروهی، ارزشیابی مبتنی بر توانایی دانش‌آموزان، ارزشیابی با استفاده از منابع متعدد، ارزشیابی با هدف کشف واقعیت.

قدردانی و تشکر:

از استادان راهنما و مشاور رساله تحصیلی حاضر و همچنین از معلمان، اساتید دانشگاهی و متخصصانی که نهایت لطف و همکاری را در انجام پژوهش حاضر با اینجانب داشته‌اند، کمال تشکر را دارم.

منابع:

احمدی، محمدسعید؛ حاتمی، حمیدرضا؛ احدی، حسن؛ اسدزاده، حسن (۱۳۹۲). تأثیر آموزش مهارت‌های ارتباطی بر باورهای خودکارآمدی و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دختر. *فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، ۴ (۴)، ۱۱۸-۱۰۵. www.sid.ir

ادیب حاج باقری، محسن؛ پرویزی، سرور؛ صلصالی، مهوش (۱۳۹۰). *روش‌های تحقیق کیفی*. تهران: بشری.

ایمان، محمدتقی؛ نوشادی، محمودرضا (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کیفی، پژوهش، ۳ (۲)، ۴۴-۱۵.

بآپور خیرالدین، جلیل (۱۳۸۷). اثربخشی آموزش مهارت‌های ارتباطی بر شیوه‌های حل مساله دانش‌آموزان. *فصلنامه روان‌شناسی دانشگاه تبریز*، ۳ (۱۰)، ۲۳-۸. www.sid.ir

بابادی، امین؛ مشکانی، محمد (۱۳۹۰). مقیاس مهارت‌های زندگی: تدوین و هنجاریابی، ابزاری معتبر برای سنجش مهارت‌های زندگی دانش‌آموزان ابتدایی. *مجله مطالعات روان‌شناسی تربیتی*، ۸ (۱۴)، ۲۲-۱. jeps.usb.ac.ir

برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱). وزارت آموزش و پرورش.

خسروی، رحمت‌اله؛ فتحی واجارگاه، کورش؛ آشتیانی، ملیحه (۱۳۹۳). آسیب‌شناسی برنامه درسی مهارت‌های زندگی در نظام آموزش متوسطه نظری. *پژوهش‌های آموزش و یادگیری*، ۲۱ (۴)، ۱-۱۸.

دلور، علی (۱۳۹۰). *روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*. تهران: نشر ویرایش.

دهباشی، معصومه؛ اصلی پور، عادل؛ کافی، موسی (۱۳۹۴). اثربخشی آموزش روابط میان فردی بر دوست‌یابی و عزت نفس دانش‌آموزان دختر. *فصلنامه پژوهش‌های نوین روانشناختی*، ۱۰ (۳۹)، ۱۰۱-۱۱۸. psychologyj.tabrizu.ac.ir

دهقانی، مرضیه (۱۳۹۰). *طراحی الگوی مطلوب (جایگزین) برنامه درسی تربیت اجتماعی برای دوره راهنمایی تحصیلی ایران (پایان نامه دکتری چاپ نشده)*. دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی آموزش مهارت‌های ارتباط...
سالاری گوهرریزی، محمدجابر؛ زارع زردینی، علی؛ طاق داری اردکانی، مجتبی؛ هاتف اردکانی، وحید
(۱۳۹۴). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره اول و دوم دبستان با توجه به
مولفه مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی. همایش ملی آموزش ابتدایی، انجمن مطالعات برنامه درسی
ایران.

شریعت باقری، محمد مهدی؛ نیک پور، فاطمه (۱۳۹۷). تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی-ارتباطی بر
مسئولیت‌پذیری و سازگاری دانش‌آموزان. روشها و مدل‌های روانشناختی، ۹ (۳۲)، ۲۰۷-۲۲۳.
قاسم زاده، محمد؛ عبدالله پور شهناز (۱۳۹۵). تأثیر آموزش مهارت‌های ارتباطی بر کاهش پرخاشگری و
خشم دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان بهشهر. کنفرانس ملی دانش و فناوری روانشناسی، علوم
تربیتی و جامع روانشناسی ایران.

کرد نوقابی، رسول؛ پاشاشریفی، حسن (۱۳۸۴). تهیه و تدوین برنامه درسی مبتنی بر مهارت‌های زندگی
برای دانش‌آموزان دوره‌ی تحصیلی متوسطه. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۴ (۲)، ۳۴-۱۱.
noavaryedu.oerp.ir

نجفی، محمود؛ بیگدلی، ایمان الله، دهشیری، غلامرضا؛ رحیمیان بوگر، اسحق (۱۳۹۲). پیش‌بینی آسیب-
های اجتماعی بر اساس مهارت‌های زندگی در دانش‌آموزان. مجله‌ی روان‌شناسی مدرسه، ۲ (۳)،
۱۴۴-۱۶۳.

Barker, Elizabeth S. (2015). Promoting Positive Teacher-Child Interactions through Implementation of a Social Emotional Learning Curriculum with Performance Feedback, University of Massachusetts Amherst.

Birrell Weisen, Rhona; Orley, John; Evans, Vivienne; Lee, Jeff; Sprunger, Ben; Pellaux Daniel (1997). Life Skills Education for Children and Adolescents in Schools, Programme on mental health, World Health Organization.

Chung, Yoonsook; Yoo, Jungsook; Kim, Sung-Won, Lee, Hyunju; Zeidler, Dana L. (2016). Enhancing Students' Communication Skills in the Science Classroom through Socioscientific Issues. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 14 (1), 1-27.
<https://link.springer.com>

Kouvava, Sofia; Antonopoulou, Katerina; Zioga, Sofia; Karali, Chrysoula (2011). The influence of musical games and role-play activities upon primary school children's self-concept and peer relationships. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 29, 1660 – 1667.

Maddern, Lynn; Franey, John; McLaughlin, Vincent; Cox, Susan (2004). An Evaluation of the Impact of an Inter-Agency Intervention Programme to Promote Social Skills in Primary School Children. *Educational Psychology in Practice*, 20 (2), 135-155.

- McCallum R. Steve; Bracken A. Bruce (1993). Interpersonal Relations between School Children and Their Peers, Parents, and Teachers. *Educational Psychology Review*, 5 (2), 155-176. link.springer.com
- Reynolds, Emily; Kidd, Evan; Stagnitti, Karen (2011). Play, language and social skills of children attending a play-based curriculum school and a traditionally structured classroom curriculum school in low socioeconomic areas. *Australasian Journal of Early Childhood*, 36 (4), 120-130.
- Samanci, Osman (2010). Teacher Views on Social Skills Development in Primary School Students. *Education*, 131 (1), 147-157.
- Sawyer, MG; MacMullin, C; Graetz, B.; Said, JA; Clark, JJ; Baghurst, P (1997). Social Skills Training for Primary School Children: A I-Year Follow-Up Study. *Child Health*, 33, 378-383.
- Spence, Susan H. (2003). Social Skills Training with Children and Young People: Theory, Evidence and Practice. *Child and Adolescent Mental Health*, 8 (2), 84-96. onlinelibrary.wiley.com

